

Ocene in prikazi / Book reviews

Alessandra Giumlia-Mair (ed.): *Aspects of Ancient Metallurgy, Materials and Manufacturing Techniques*, Vol. 32, Nos.7–8: pp. 709–925. Taylor & Francis 2017.

Eight years after the 2009 special issue on “Manufacturing techniques from Prehistory to the Renaissance”, which covered diverse materials, from stone to glass, painting, metals and ceramics, archaeology has once again been the theme of the Journal *Materials and Manufacturing Processes*. The 2017 special issue is entirely dedicated to various “Aspects of Ancient Metallurgy”, from the mining of ores, through smelting, distribution, workshops, finished products and special technologies and the finishing of objects. The essays in this volume highlight the production and processing of metals through the ages, from the beginning of metallurgy to medieval times, and covers various regions, from Portugal to the UK, from Italy to Central Europe, to the Near East, Africa, India and South America.

Since at least two decades scientific analyses are an integral part of archaeological research, so much so that there are cases in which some kind of analytical work is carried out just because having analytical data attached to a paper as an appendix is “fashionable” and seems to be a must for the modern archaeologist, these studies are often without connection to relevant research. The papers collected in this issue focus on finds and objects in context, as cultural documentation and key for the understanding of a period. For these studies, the authors used manifold approaches, comparing previous studies and reading ancient texts, applying anthropological examination and detective work, as well as, obviously, analytical methods.

What we have learnt in the few decades since the study of systematic ancient metallurgy was born, is that we must know where metals come from, how they were smelted, how the working processes and alloying practices changed their properties, and how they were worked, and that all this cannot be separated from the cultural, historical, and archaeological context. Only in this way can we untangle complex tales and hidden matters, discover technology transfers, ritual usages, sophisticated processes, religious meanings and artisans’ accomplishments from items placed in burials, lost in battles, and sold in far away ancient towns. Scientific testing and classical, historical and archaeological examination must be employed in parallel.

This special issue is divided into two sections: the first is dedicated to mining, and to gold, tin, and copper and its alloys, the second to the extraction and working of iron. Both sections present new studies carried out on old and new materials. Several illustrate the characteristics and details of amazing pieces, sometimes from little-known regions. The issue begins with an excellent and comprehensive study by Simon Timberlake on Early-Middle Bronze Age mines in Britain, covering copper, tin, gold and lead-silver prospecting, extraction, tools, dating and provenancing. In her outstanding contribution, Barbara Armbruster presents the manufacture of superb gold jewellery from a Bronze Age hoard found at Guines, Pas-de-Calais, in northern

France. Xose-Lois Armada et al. discuss the manufacture of the Recouso treasure, a hoard of Iron Age gold objects from the Iberian Peninsula, with particular attention to the study of the cores and organic remains inside the gold pieces. Natalia Rueda Guerrero and Jairo Escobar Gutiérrez reconstruct the production process of the long-lost Muisca Siecha raft from Columbia by reverse engineering methodology, a new application of computer-aided calculations. Salvador Rovira and Martina Renzi give a brilliant overview of early technologies for metal production in the Iberian peninsula, and Figueredo et al. illustrate their recent experimental work on the smelting of tin ores. Two contributions on Chalcolithic materials from Portugal follow: the first by Pedro Valério et al. on São Pedro, and the second by Filipa Pereira et al. on Moita da Ladra. Ana Ávila de Melo et al. discuss the peculiar manufacturing technique and the possible provenance of a Middle Bronze Age pin from Tapada da Ajuda (Lisbon, Portugal). Iron Age materials from a workshop in Northern Italy are discussed by Livia Stefan et al. The part on Prehistoric copper is concluded by an interesting paper by Sharada Srinivasan on the Peninsular Indian bowls from Adichanallur and Boregaon in India, made of high tin beta bronze, that, because of their unusual composition, had to be worked in a special way. Presentations on Roman materials begin with the paper by Arne Jouttijärvi, on Roman alloying practice, based on an amazingly large database of around 8900 analyses. Filipa Lopes et al. discuss the anthropomorphic handle attachments of the Roman *situlae* from Conimbriga (Portugal). Estelle Ottenwelter et al. describe in detail the production process of Early Medieval “Gombiky”, i.e. spherical pendants made of precious metals or gilded copper, from the “Lumbe Garden” cemetery at the Prague Castle.

The section on iron begins with a paper by Alessandra Giumlia-Mair et al. on an Iron Age smithy in Zambana (Trento) in northern Italy. Janet Lang gives an excellent overview of Roman iron and steel, and also discusses the production of steel in the furnace, surface carburization and fire welding. Adam Thiele et al. present the metallographic examination of two medieval knives from Kobilić (Republic of Croatia), one of which is pattern-welded and, at least for the moment, the only example of this technique in Croatia. Francisco Javier Franco Pérez and Marc Gener Moret discuss the extensive work carried out in the “haizeolac”, the mountainside ironworks in Biscay (Basque Country, Spain): survey, excavation, experimentation and materials characterization. Jiří Hošek et al. present the metallographic work carried out on an interesting example of pattern-welded and silver-inlaid sword, excavated at Kyjov, in the Czech Republic, and describe their experience with the manufacturing process of the replica. Papers on non-European materials consist in Vincent Serneels’ work on the smelting site of Korsimoro in Burkina Faso, where he conducted two fieldwork campaigns in 2011 and 2012, and identified chronologically separated and different traditions in the period between 600 and 1000 AD. Sharada Srinivasan describes the technique of production and the characteristics of ultra-high carbon

“wootz” from Tamil Nadu at Mel-siruvalur. This very special steel was apparently exported to the West in antiquity and might be the famous *ferrum Indicum*, mentioned by Greek and Latin texts. Finally, the last paper, by Béla Török et al., discusses the manufacturing process of Medieval arrowheads and chain-mail fragments from the Crusader Al-Marqab citadel (Syria).

This publication contains papers presenting scientifically revealed details of our past. Technology played a central role in these studies, but the archaeological input has been fundamental in all cases. Through a common effort, we have the ability to reconstruct the technical history of the artefacts and to reveal the individual experience of the ancient metalworkers.

Alessandra GIUMLIA-MAIR

Sara Zanni (ur.): *La route antique et médiévale: nouvelles approches, nouveaux outils*, Actes de la table ronde internationale, Bordeaux, 15 novembre 2016, Ausonius Éditions, Scripta Antiqua 106, Bordeaux 2017, ISBN: 978-2-35613-204-8. 175 strani.

V knjigi so objavljeni prispevki z okrogle mize, ki je potekala v letu 2016 na univerzi Bordeaux Montaigne in na kateri je sodelovalo deset raziskovalcev iz Akvitanije, Španije, severne Italije, Sicilije in Srbije. Posvečena je bila mreži cest in poti od prazgodovine do srednjega veka. Prispevki so bili usmerjeni v tri glavne teme: soočenju pisnih in arheoloških virov, uporabi novih tehnologij in njihovim preverbam na terenu (geografski informacijski sistemi, prostorske analize, daljinsko zaznavanje, optimalne poti, letalske fotografije in satelitske slike) ter novim možnostim objave cestnih mrež.

Francis Tassaux je v uvodnem poglavju predstavil razvoj kart antične poselitve in rimskih cest na območju Akvitanije. Obdobje po letu 2000 zaznamujejo mikroregionalne študije, ki se posvečajo poselitveni dinamiki in arheologiji pokrajine. Veliko vlogo v raziskavah imajo sistematični terenski pregledi in različne oblike daljinskega zaznavanja. Prispevek zaključí s pogledom v prihodnost, novimi raziskovalnimi perspektivami in možnostmi novih načinov objav. Osnovni cilj modernih študij je rekonstrukcija cestne mreže, hierarhija cest ter določitev funkcij posameznih prometnih povezav. Pri rekonstrukciji poteka posameznih odsekov cest priporoča določitev različnih stopenj zanesljivosti.

Florence Verdin s sodelavci je predstavila raziskave prazgodovinskih, rimskih in srednjeveških cest v Akvitaniji. Uporabili so različne raziskovalne pristope in tehnologije (letalski posnetki, lidarski posnetki z modeliranjem rezultatov, klasični terenski pregledi, pregledi z iskalnikom kovin, sondiranja), ki so omogočili ugotavljanje poteka poti in tudi veliko natančnost lociranja starejših arheoloških podatkov. Med drugim so raziskali pot na lesenih pilotih, ki poteka tik ob atlantski obali in sodi v starejšo železno dobo. Lege naselbin in gomilna grobišča, odkrita z lidarskimi posnetki, kažejo na potek nekdanjih poti.

Isaac Moreno Gallo piše o velikem projektu, posvečenem rimskim cestam v Kastilji. Govori o tehnikah gradnje cest in metodologiji zajema podatkov, ki vključuje klasične arheološke podatke (ledinska imena, epigrafski viri, ostanki

cestišč) in daljinsko zaznavanje. Uspelo jim je identificirati okoli 2400 kilometrov rimskih cest in pripraviti bazo podatkov v okolju GIS.

Davide Comunale je proučeval srednjeveške romarske poti po Siciliji ter jih rekonstruiral s pomočjo pisnih virov in objektov ob poteh.

Raziskave na cesti *Via Claudia Augusta*, ki jih je predstavila Patrizia Basso, so bile usmerjene na širše območje kraja Gazzo Veronese, blizu južnega začetka ceste ob reki Pad. Ob cesti, vidni na letalskih posnetkih, so potekali intenzivni terenski pregledi, na več mestih so naredili sonde. Najdeni so bili ostanki monumentalnih nagrobnih spomenikov. V sondah so tik ob cesti odkrili grobove od srednjeavgustejskega obdobja dalje, ki potrjujejo datacijo gradnje. Kaže, da so grobovi ob cesti pripadali manjšim naselbinam ali vilam, ki so ležale na širšem območju.

Davide Gherdevich je s pomočjo letalskih posnetkov, geografskega informacijskega sistema in prostorske analize poskusil rekonstruirati zgodnesrednjeveško cestno mrežo v Furlaniji. Rezultate je primerjal z dosedanjimi ugotovitvami o poteku rimskih in srednjeveških poti.

Vladimir Petrović govori o cestni povezavi med Zgornjo Mezijo in Tracijo, med naseljema *Timacum Minus* in *Pautalia*.

V zaključnem prispevku Sara Zanni predstavlja metodologijo, ki jo je uporabila pri raziskavi ceste Akvileja–Singidunum. Zanimajo jo zajem terenskih podatkov, metode daljinskega zaznavanja, študij rimskih itinerarjev in kartografska analiza. Govori o različnih možnostih objave rezultatov.

Zbornik je s prikazom različnih raziskovalnih projektov posvečen predvsem pogledu v prihodnost: kako zastavljati raziskovalna vprašanja, kako izbrati primerno metodologijo raziskovanja cestne mreže ter kako rezultate predstaviti strokovni in, ne nazadnje, širši javnosti.

Jana HORVAT

Werner Zanier (ur.): *Die frühromische Holz-Kies-Strasse im Eschenloher Moos*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 64, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 2017, ISBN 978-3-406-10765-8. 2 knjigi. Prva knjiga: 263 strani, 105 slik, 17 tabel. Druga knjiga: 9 prilog.

Murnauer Moos, katerega južni del se imenuje Eschenloher Moos, je eno največjih močvirij na severnem obrobju Alp, z visokim nivojem vode in šoto, katere debelina presega 20 m. Leta 1934 so na območju močvirja Eschenloher Moos v globini 1,7 m naleteli na cesto, grajeno iz lesenih debel in pokrito s plastjo peska. Z vrtinami so določili raven potek ceste prek močvirja, v dolžini več kot 5 km, in domnevali datacijo v rimsko obdobje.

V letu 1996 so se začele nove raziskave, da bi pridobili podatke za natančno datacijo ceste. Zastavljene so bile velikopotezno interdisciplinarno: arheološka sondiranja, vrtine, georadarske raziskave, analiza lidarskih posnetkov, dendrologija in dendrokronologija, radiokarbonske datacije, palinološke in geološke raziskave.

Arheološke terenske raziskave je v knjigi predstavil Mark Bankus. Odrpta je bila 14 × 4,4 m velika površina. Prečno na potek ceste so bila neposredno na šoto položena debela. Širina ceste je bila 4,8 m. Debla je pokrivala do 10 cm

debela plast ilovice, nato pa 15–20 cm debela plast peska, ki je bila v sredini izbočena. Na površini sta bili opaženi kolesnici v razmiku od 1,05 do 1,15 m. Cesto je na vsaki strani spremljal jarek.

Vrste lesa je določil Franz Herzig, ki je les tudi dendrokronološko analiziral. Z 41 % je najbolje zastopana jelka, sledita smreka s 27 % in bukev z 21 %. Izbrana so bila ravno rastoča mlada drevesa, s premerom debel od 3 do 16,5 cm, stara večinoma 20–50 let. Na 34 primerkih je bil dendrokronološko določen čas poseka, in to v leto 43 po Kr. Del lesa je bil posekan od konca aprila do konca maja (mladi les), del poleti in zgodaj jeseni, 21 primerkov je bilo posekano jeseni (pozni les). Debla so bila skrajšana na dolžino okoli 5 m, vendar ne na mestu gradnje ceste (ni lesnih odpadkov). Cesta je bila torej zgrajena jeseni leta 43.

Avtorji ocenjujejo, da so za gradnjo okoli 6 km dolge ceste, ki je prečkala močvirje, porabili okoli 66.000 debel, kar pomeni okoli 52 ha mešanega gozda v okolici. Za pokritje debel so potrebovali okoli 1440 m³ ilovice (okoli 3024 ton) ter okoli 2880 m³ peska (4500–5000 ton).

Potek ceste so raziskali z vrtinami, georadarjem in analizo različnih kartografskih podatkov (Oliver Sass, Mark Bankus, Hermann Kerscher). Ugotovili so ravno cestno traso, vendar vmes prekinitve in različne nanose, ki kažejo na poplave in uničenja razmeroma kmalu po izgradnji. Z georadarjem in z letalskimi lidarskimi posnetki so odkrili še dve cestni trasi prek močvirja.

Na območju močvirja je bilo odvzetih pet palinoloških profilov, eden 10 m južno od izkopnega polja (Michael Peters). Peloda, ki kaže na poselitev, je bilo v latenskem obdobju malo. V rimskem obdobju se je povečal delež peloda žit, ozkolistnega trpotca in pelina, upadel je delež peloda iglavcev. Te spremembe so verjetno povezane z gradnjo ceste in naselbin.

Z geološkimi vrtinami so bili raziskani vršaj, dolinsko dno in razvoj močvirja v poznem glacialu in po ledeni dobi (Thomas Schneider). Na podlagi petroloških, morfoloških, sedimentoloških in pedoloških analiz je bila raziskana razgibana geološka zgodovina. Rast šote je bila večkrat prekinjena z rečnimi naplavinami.

V arheološki in zgodovinski interpretaciji Werner Zanier ugotavlja, da je bil veliki podvig gradnje ceste prek močvirja lahko le rezultat centralnega, državnega načrtovanja. Izvedla ga je lahko le rimska vojska, po oceni v dveh mesecih dela, jeseni leta 43. Cesta je prek močvirja Eschenloher Moos povezala dve varianti poti, ki sta iz Italije vodili proti Augsburgu. Ena čez Brenner in prelaz Seefelder Sattel, druga čez prelaza Reschenpass in Fernpass.

Zanier je interpretiral gradnjo v povezavi s potovanjem cesarja Klavdija leta 43 v Britanijo, v času vojaške zasedbe. Klavdij je tja potoval prek Galije, pot nazaj v Rim ni znana. Zanier domneva, da se je Klavdij vračal ob Renu, kjer je lahko obiskal kraje, povezane s spominom na svoje prednike. Alpe je moral prečkati pozimi leta 43/44. Možno, da je bila cesta čez Eschenloher Moos zgrajena izključno za natančno načrtovano cesarjevo potovanje. To je bilo tri leta pred dokončanjem ceste čez Alpe (*Via Claudia Augusta*). Domnevo o posebnih okoliščinah gradnje dokazuje dejstvo, da cesta ni bila nikoli popravljena in da so jo po krajšem času opustili (predvidevajo rabo 30–40 let).

Jana HORVAT

Szilvia Bíró: *Die zivilen Vici in Pannonien*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Bd. 131, Verlag des Römisch-Germanisches Zentralmuseums, Mainz 2017. ISBN 978-3-88467-264-8. 402 strani.

Stoenaintrideseta monografija iz serije *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* prinaša rezultate mednarodnega projekta "Transformacije. Nastanek skupne kulture severnih provinc rimskega imperija med Britanijo in Črnim morjem" pod vodstvom muzeja v Mainzu.

V njej se avtorica posveča analizi vikusov, najmanjših civilnih naselbin rimskega imperija, ki so še imele določene administrativne funkcije.

Prvi del monografije sestavlja devet vsebinskih poglavij. V uvodnem avtorica predstavi geografski okvir raziskave, literarne in epigrafske vire ter razpravo o definiciji vikusa. Sledi metodološko poglavje, posvečeno problematiki arheološkega dokazovanja obstoja vikusov. V naslednjih petih poglavjih predstavi strukturo tovrstnih naselbin (velikost, obramba, parcelacija, funkcionalna delitev, arhitektura, infrastruktura, grobišča), gospodarske dejavnosti, ki so se odvijale v njih (lončarstvo, steklarstvo, metalurgija, apnarstvo, kamnoseštvo, izdelava koščenih izdelkov, proizvodnja lepila, lesarstvo, strojarstvo, tekstilstvo, rudarstvo, poljedelstvo), predlog njihove klasifikacije glede na prevladujočo funkcijo (termalni in kulturni vikusi, vikusi s funkcijo nadzora nad prometom in administrativni vikusi, proizvodni in poljedelski vikusi, samooskrbne vasi), izpostavi problematiko ločevanja med arheološkimi ostanki vikusov, vil rustik in naselbin, ki so se razvile ob vilah rustikah, ter poskus rekonstrukcije odnosov med staroselskim in rimskim prebivalstvom na podlagi modela romanizacije. Sledita sintezna poglavje o razvoju podeželske poselitve prostora province Panonije med Lt D in 4. stoletjem ter zaključno poglavje, ki povzema vsebino celotne monografije.

Drugi del monografije sestavlja katalog 22 epigrafskih spomenikov z omembami panonskih vikusov in katalog 131 arheološko raziskanih panonskih vikusov.

Na prostoru današnje Slovenije predstavlja naslednja najdišča: Črnomelj – Loka, Črnomelj – Okljuk, Dolnja Lendava – Dolga vas, Dolnja Lendava – Borosnjak, Formin (= Ramista), Ivanci – Ižišče, Murska Sobota – Nova Tabla, Rigonce – Gradišnica, Starše an der Drau, Sv. Martin na Muri (= Halicanum), Trebnje – Benečija (= Praetorium Latobicorum). Izbor uporabljene in citirane literature je pri nekaterih najdiščih rahlo neposrečen (uporaba preglednih člankov namesto primarnih objav) in zastarel (najmlajše citirano delo je iz leta 2003), čemur lahko pripišemo manjše zdrse, kot sta navajanje starih imen naselbin (Dolnja Lendava – danes Lendava, Starše an der Drau – danes Starše) in napačno navajanje držav (Sv. Martin na Muri je na Hrvaškem).

Izjemno ambiciozno zastavljeno pregledno delo bralec zgoščeno in jedrnatost predstavi osnovne značilnosti rimskodobne podeželske poselitve v provinci Panoniji ter skuša razrešiti ali vsaj predstaviti temeljne raziskovalne probleme. Iz vsebine in seznama literature je razvidno, da se je avtorica pri pisanju srečala z množico večjezičnih, fragmentarnih arheoloških podatkov zelo različne kakovosti, zato se v delu pojavljajo manjše nedoslednosti, ki pa njegove kvalitete ne zmanjšajo.

Gre za monografijo, ki jo bodo arheologi z veseljem prebrali in se bo pogosto znašla na seznamih citirane literature, specialisti za rimsko arheologijo pa bodo svoje znanje vendarle morali dopolniti še z ožje usmerjenimi specialističnimi študijami.

Tina BERDEN

Elisabeth Nowotny: *Thunau am Kamp – Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf der Oberen Holzwiese. Mit Beiträgen von Karina Grömer, Martin Ježek, Mathias Mehofer, Erich Nau, Gabriela Ruß-Popa und Şirin Uzunoglu-Obenaus.* Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 87, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2018. ISBN13: 978-3-7001-8066-1. Format: 29,7 × 21 cm, 397 str., 164 slik, 81 tabel, 7 preglednic, broširano.

Grobišče Obere Holzwiese na vzpetini Schanzberg nad Thunauom ob Kampi v Spodnji Avstriji je del najbolj raziskanega zgodnjesevnoevropskega najdišča v Avstriji, kjer potekajo sistematične raziskave od leta 1965. Na vzpetini so bili najdeni ostanki naselbine, gradišča, grobišča, velikaškega dvora, v dolini predgradija s proizvodnimi stavbami in prav tako grobišče. V celoti lahko govorimo o t. i. središčni naselbini od konca 8. st. in naprej, ki je z manjšimi prostorskimi premiki prerasla v današnje mesto Gars. Celoten sklop je primerljiv s 93 km (zračne črte) oddaljenim Pohanskim pri Břeclavu (južna Moravska, R Češka), še posebej to velja za tamkajšnji velikaški dvor, ki so ga sestavljali palisada, bivališča, cerkev in grobišče na severnem delu gradišča Pohansko. Za zavest strokovne javnosti pomembna razlika med Thunauom in Pohanskim (kjer raziskave tečejo od leta 1959) je v tem, da za Pohansko obstaja že vrsta monografij, ki objavljajo in obravnavajo tamkajšnje najdbe, medtem ko je za Thunau dokončno led prebila šele Elisabeth Nowotny. Res je bila prva monografija o Thunauu obravnava lončenine Brigitte Cech iz leta 2001 (*Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung. Grabung 1965–1990. Die keramischen Funde der frühmittelalterlichen Befestigung.* – Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 43, Wien 2001), kjer pa ni opisov in analize nepremičnih ostankov.

V najbolj nevhvaležni vlogi je prvi, ki skuša predstaviti bolj celostni del velikega najdišča. Objava celega najdišča hkrati z vsem, kar premore, je nemogoča. Določiti je treba manjše, vsaj delno zaključene sklope. Grobišče velikaškega dvora z 216 grobovi je za kaj takega razumen izbor. Pri tem se je Nowotnyjeva lahko vsaj nekoliko oprla predvsem na poročili Hajnalke Herold o nepremičnih ostankih (*Der Schanzberg von Gars-Thunau in Niederösterreich. Eine befestigte Höhensiedlung mit Zentralortfunktion aus dem 9.–10. Jahrhundert.* – Archäologisches Korrespondenzblatt 38/2, Mainz 2008, 283–299; *The Fortified Hilltop Site of Gars-Thunau and the Settlements of the 9th and 10th Centuries AD in Lower Austria.* – v: Macháček, J., Ungerman, Š. (ur.), Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas 14, Bonn 2011, 519–528). Gre za logiko poselitvenega, gospodarskega, družbenega in naselbinskega dogajanja na najdišču. Za obravnavano grobišče to pomeni vprašanje, kako je bilo vključeno

v palisadni sistem različnih razvojnih faz velikaškega dvora. Enako pomembno je tudi obratno vprašanje, kaj grobišče lahko pove o življenju na dvoru. Situacijo otežuje dejstvo, da je bila celotna površina intenzivno poseljena že v prazgodovini, ki ji pripadajo tudi vse jame za stojke, ki jih je mogoče datirati. Trenutna podoba je, da so bile zgodnjesevnoevropske stavbe nadzemne in zgrajene bodisi kot brunarice bodisi kot stavbe skeletne konstrukcije, ki pa ni posegala pod površino. Hkrati je videti, da zgoštevane odlomkov lončenine pomenijo dvoriščne površine.

Najdbe lončenine se trenutno časovno ne ujemajo v celoti s časovnim razponom grobišča. Slednje se je začelo najkasneje proti koncu 8. st. in v prvi polovici 10. st. prenehalo. Zanesljive naselbinske najdbe iz 8. st. še niso bile določene, trajajo pa do druge polovice 10. st. Stratigrafsko nedvoumne so tri faze palisadne ograde. Najstarejši sta tudi stratigrafsko povezani z grobiščem. Prva palisada je nastala nekako sredi 9. st., druga do konca 9. st. in se je končala že kmalu v prvi polovici 10. st. Obe imata različno usmeritev, vendar podoben obseg. Tretja palisada je bila bistveno manjša kot prvi dve, ohranila pa je usmeritev druge palisade. Vse to pomeni, da je grobišče obstajalo že pred izgradnjo palisadnega dvora, da pa ga je ta nato vključila.

Obravnavana monografija obsega vzoren slikovni in opisni katalog grobov in predmetov iz grobov ter natančno obravnava stratigrafske odnose do naselbinskih ostankov. Ta del je pomemben kot temeljna objava najdenega. Težišče knjige pa je na analitičnem delu. V njem je avtorica daleč presešla običajno artefaktno obravnavo, ki se osredotoča na klasifikacijo in kronologijo drobnega premičnega gradiva. Vse to je seveda prav tako opravila, brez vsakih bližnjic, z zgodovino raziskav, bogatimi primerjavami in panoramskim pregledom vsakokratne problematike, kar njeno delo spreminja že v mali priročnik za zgodnjesevnoevropsko arheologijo ozemlja med Jadranom ter Češko in Moravsko. A pozornost zbuja tudi preprosto dejstvo, da je kot artefakte na prvo mesto postavila grobove, obravnavala vse njihove dokumentirane značilnosti ter vse tudi kartirala. Prav več deset kart razprostranjenosti pojavov na grobišču je glavno orodje njene analize, še posebej, ker gre za grobišče s skromno stratigrafijo in zelo neizrazito topografsko kronologijo. Pokaže, da razume, da je artefakt tudi grobišče kot celota ter da je v povezavi z bližnjim in daljnim prostorom. V vsem tem išče odseve družbe, gospodarstva, politike in verovanj. Čeprav je ni strah pokazati različnih možnosti razlage, vedno jasno pokaže, kaj ima stvarno osnovo, kaj pa do naslednjih analiz tega in drugih najdišč ostaja domneva. Delo zaključujejo specialistične študije ostankov tkanine, usnja, kovaških tehnologij, preskrbe s kovinskimi surovinami, kamnov za preizkušanje kovin ter rastlinskih ostankov. Prav slednji, ki vsi izvirajo iz ene same lesene vedrice v grobu 26, ne kažejo samo bogatega nabora desetih različnih vrst kulturnih rastlin in štirih vrst plevela, ampak postavljajo tudi razburljivo vprašanje, kako in zakaj se je ta nabor v vedrici znašel. Na odgovor bo treba še počakati.

Z navedenim bi lahko kratko predstavitev knjige zaključil, vendar bom s primerom, ki je pomemben za naš prostor, pokazal, da je delo informacijsko tako bogato in dobro strukturirano, da omogoča tudi opažanja, ki jih avtorica ni predvidela. V tem vidim posebno dodano vrednost knjige.

Ker se trenutno prvenstveno ukvarjam z raziskovanjem sledov zgodnjega srednjega veka na Ptujskem gradu, kjer se čedalje bolj zarisuje silhueta zgodnjersrednjeveške naselbine, velikaškega dvora, grobišča, svetišča in cerkve, kar je že na prvi pogled najmanj podobno ostankom na Oberen Holzwielse, me je seveda še posebej zanimalo, kaj iz študije Elisabeth Nowotny lahko izvemo o tem.

V prostoru grobišča so grobovi razmeščeni tako, da omejujejo dve površini brez grobov. Ena je na severozahodu, druga na sredini in navidezno deli grobišče na dva dela, severozahodnega in jugovzhodnega. Prazna površina na severozahodu bi po mnenju avtorice lahko bila prostor, na katerem je nekoč stala lesena cerkev, katere neposredni stavbni sledovi se sicer niso ohranili. Reprezentančni ženski in predvsem moški grobovi (z mečema in ostrogami) so res v bližini, predvsem pa je tam največja gostota grobov, ki prav tako kaže prestižnost prostora. Tam so tudi grobovi, ki imajo, v nasprotju z večino z iztegnjenimi rokami, eno ali obe roki upognjeni na medenico, v čemer bi lahko videli krščansko navado. Tam je tudi največ grobov, ki se po usmeritvi ujemajo s smerjo druge palisade. Ker so grobovi na cerkvenih pokopališčih običajno usmerjeni skladno s smerjo cerkve, je upravičena avtoričina domneva, da je bila tako usmerjena tudi morebitna cerkev.

Bolj negotova je razlaga praznine na osrednjem delu grobišča. Da je tam zato, ker je po njej potekala pot med grobovi, kot piše sedaj, bi lahko veljalo za čas druge palisade, ki ima tam res vhod v notranjost dvora. In ker so na severozahodnem delu tudi vsi reprezentativni moški bojevniki grobovi, je sprejemljiva tudi avtoričina misel, da so tam grobovi vladajočih, medtem ko bi bili na jugovzhodu pokopani predvsem podrejeni služabniki (hlapci, sužnji, najemniki).

Vendar so se v teku časa zgodile nekatere pomembne strukturne spremembe v prostoru grobišča. Tam, kjer ima druga palisada vhod, ga prva palisada nima. Prav tam je

celo ohranjen jarek za palisadne kole, ki seka domnevno pot. Pred gradnjo druge palisade poti tam torej zanesljivo ni bilo. Zakaj je potem tam vseeno prazen prostor? Poudariti kaže tudi razlike med prvo in drugo palisado. Prostorsko ne obsegata povsem istega prostora, predvsem pa sta različno usmerjeni. Daljša stranica prve palisade je za približno 24° usmerjena bolj proti jugu kot druga palisada. Številni grobovi upoštevajo smer druge palisade, pri čemer gre težiščno za mlajše grobove. Starejši grobovi pa so težiščno manj odklonjeni od severa in njihova smer spominja na južno preslikavo severne stranice prve palisade. Tako usmerjeni grobovi se kopičijo okoli osrednjega praznega prostora. Ob njem so tudi grobovi z lončenino in dva kenotafa. Vse to namiguje na dopolnilno razlago praznine. Domnevamo lahko, da je bila tam kulturna površina od vsega začetka obstoja grobišča. Ko se je potreba po reprezentančnosti razvila do te mere, da je krajevni oblastnik dal zgraditi leseni dvor, so tega postavili ob kulturni prostor. V času prve palisade so grobišče sicer že ogradili, vendar je ostalo na zunanji strani dvora. To je tudi čas prvega moškega reprezentančnega groba. Odločilna sprememba se je potem zgodila do konca 9 st., ko so po propadu prvega dvora zgradili novega, drugače usmerjenega. Grobišču so dodali cerkev, nekdanjo kulturno površino onečastili s potjo, vse skupaj pa vključili v notranjost dvora. Ko kmalu zatem propade tudi ta dvor, pokopavanje traja samo še kratek čas, ne več ob cerkvi, na mestu starega dvora pa zgradijo miniaturnega novega. Z drugimi besedami, posvetni oblastnik skuša krepiti svojo oblast s prisvojitvijo obrednega prostora, pozneje s cerkvijo, kar vse izgubi pomen v času madžarskih vpadov.

Več o organizaciji kulturnega prostora bo mogoče izvedeti, ko bodo objavljeni tudi naselbinski ostanki velikaškega dvora. Ta korak bo sedaj mnogo lažji po zaslugi odlične objave Elisabeth Nowotny.

Andrej PLETERSKI

Navodila avtorjem: <http://av.zrc-sazu.si/Si/navodila.html>
Guidelines to the contributors: <http://av.zrc-sazu.si/En/guidelines.html>

Priprava slikovnega gradiva: <http://av.zrc-sazu.si/Si/navodila.html#4>
Illustrations: <http://av.zrc-sazu.si/En/guidelines.html#4>

Arheološki vestnik je vključen v naslednje indekse: / The Arheološki vestnik is included in:

AHCI – Arts and Humanities Citation Index® (Thomson Reuters)

AIO – Anthropological Index Online – Royal Anthropological Institute, Centre for Anthropology at the British Museum in London

Antiquité – Bulletin analytique d'histoire romaine (BAHR), CNRS/Marc Bloch University, Strasbourg

DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main

ERIH – European Reference Index for the Humanities – European Science Foundation – Strasbourg

EUROsources – RAABE Fachverlag für Wissenschaftsinformation, Bonn

Francis. Bulletin signalétique 525. Préhistoire et Protohistoire - Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandoeuvre-les-Nancy

IBR - International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature – Zeller Verlag, Osnabrück

IBZ - International Bibliography of Periodical Literature – Zeller Verlag, Osnabrück

Scopus - abstract and indexing database for researchers and those who support them (<http://10.scopus.com>)

Ulrich's international periodicals directory – R. R. Bowker, New Providence N. J.

Natisnjeno s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
Published with the financial support by the Slovenian Research Agency.